

УДК 82 (477) Павличко 1/7.08

ЗАСОБИ ПОЛЯРИЗАЦІЇ МІФОЛОГІЗОВАНИХ ОБРАЗІВ У «ВІРШАХ З МАЙДАНУ» ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Оксана КАЛИТА,

кандидат філологічних наук, доцент Національного педагогічного університету
ім. Михайла Драгоманова

У статті з'ясовано поняття «неоміф» та залежність нового міфотворення від суспільно-політичних реалій; конкретизовано поняття «міфологема» та «міфообраз»; окреслено модель системи міфообразів та досліджено мовну репрезентацію їх у поетичній збірці Дмитра Павличка «Вірші з Майдану».

Ключові слова: міфообраз, концепт, міфологема.

MYTHOLOGICAL IMAGES IN DMYTRO PAVLYCHKO'S POETIC COLLECTION POEMS FROM MAIDAN

Oksana KALYTA,

PhD, associate professor, National Pedagogical Dragomanov University

The article considers the concept of *new myth*, and dependence of the new myths creation on social and political realities; it also specifies the terms *myth* and *mythical image*, outlines the model of mythological images in Dmytro Pavlychko's poetic collection *Poems from Maidan*, and studies their linguistic representation.

Keywords: mythological image, concept, mythologem.

Сучасні мовознавчі дослідження дедалі частіше виходять поза межі власне лінгвального контексту, залучаючи до інтерпретації мовних явищ широкий екстралінгвальний матеріал. Кінцевою метою таких студій є встановлення когнітивної моделі світу як результату розуміння його людиною. У зв'язку з цим поняття «картина світу» ввійшло в науковий обіг учених-гуманітаріїв для позначення системи образів та зв'язків між ними, наочних уявлень про світ і місце людини в ньому, відомостей про взаємини людини з дійсністю та самою собою. Така картина світу містить як об'єктивні, концептуальні знання про дійсність, так і суб'єктивні стереотипи, уявлення про світобудову, суб'єктивну емоційно-експресивну оцінку явищ дійсності.

У лінгвістиці поняття «картина світу» конкретизується як «мовна картина світу» – «представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення» [5, с. 365]. У межах нової термінологічної парадигми мовознавці оперують терміном «концепт», одним із виявів якого є міфологема – одиниця міфологічної системи, складовий елемент міфу і водночас стійкий стан суспільної свідомості, у якому зафіксовані канони описів та пояснень існування речей у світі [7]. Сучасні дослідники зазначають, що міфи характерні не лише для первісних суспільств, а й для сучасної людини, і кваліфікують їх як «неоміфи», або «псевдоміфи» [6]. Науковці звертають увагу на те, що «міфотвор-

рення актуалізується під час суспільно-політичних трансформацій, зокрема змін політичного режиму й інститутів, принципів організації економічних відносин, переоцінки цінностей <...> Тому зміна ціннісно-політичних орієнтацій громадян є поштовхом до нового витка політичного міфотворення» [2]. О. Мельник вважає, що ситуація збройно-політичного протистояння між демократичним європейським світом і архаїчним радянсько-російським на теренах сучасної України спричинила «появу та модернізацію міфологеми для самовизначення інстинкту «свій – чужий», сформувалася потужна кампанія з активізації, трансформації та розвінчання колишніх міфологеми» [1, с. 121].

Сучасні, нові міфологеми можуть створювати вчені, політологи, письменники – усі ті, хто має вплив на формування масової свідомості. Тому актуальним є поняття й художнього міфологізму – безпосереднього звернення письменника до міфології або його власної міфотворчості. Саме такою є нова поетична збірка Дмитра Павличка «Вірші з Майдану», у якій частково фіксується, частково робиться спроба сформувати новий національний міф, який може стати підґрунтям для національної ідеї і, як результат, – об'єднання української нації навколо цієї ідеї.

Мовотворчість Д. Павличка ґрунтовно досліджено в різних аспектах (Н. Бобух, С. Єрмоленко, Л. Пустовіт, В. Русанівський та інші), проте його «Вірші з Майдану» з погляду мовної реалізації міфообразів не були предметом наукових студій мовознавців. У цій статті ми маємо на меті

змоделювати систему міфообразів і дослідити їхню мовну репрезентацію в поетичних текстах письменника. Міфообраз будемо розуміти як об'єктивованій через мовні знаки в художній картині світу письменника концепт-міфологему з усіма його емоційними, оцінними та образно-експресивними конотаціями. При цьому зазначимо, що в аналізованій збірці Д. Павличка міфообрази становлять систему з ієрархічними підпорядкуваннями й виразними антонімічними протиставленнями.

Оскільки міфообрази є підвидом концептів, то до них доцільно застосовувати відповідну методику опису. М. Піменова пропонує досліджувати концепти за такою схемою: 1) аналіз лексичного значення та внутрішньої форми слова, що номінує концепт; 2) вияв синонімічного ряду лексеми; 3) опис способів категоризації концепту в мовній картині світу; 4) встановлення способів концептуалізації як вторинного переосмислення відповідної лексеми, вивчення концептуальних метафор і метонімії; 5) дослідження сценаріїв [6, с. 15]. Саме цей алгоритм застосуємо для аналізу досліджуваних міфообразів.

Міфообрази у збірці структуруються за принципом бінарної опозиції «свій – чужий», або, точніше, «свій – ворог», яку можна зобразити у вигляді такої схеми:

Система міфообразів поетичної збірки Дмитра Павличка «Вірші з Майдану»

Найчисельнішою є група міфообразів, що репрезентують Росію (Московщину) як одвічного антагоніста, ворога України, місце абсолютного зла. Такий підхід повністю суголосний із міфологічним способом світобачення, для якого є характерними образи дегуманізованих ворогів з різко вираженою негативною оцінкою. У збірці «Вірші з Майдану» центральним концептом-міфологемою є образ Москви зі значенням «Російська Федерація як державне утворення». Прикметно, що Павличко

майже не послуговується лексемою «Росія» і похідними від неї «росіянин», «російський», надаючи перевагу онімам «Москва», «Московщина» і похідним «московський», «москвин», уже цим формуючи негативну оцінку названої реалії, підкреслюючи й нагадуючи про те, що це і є справжня, історична назва країни, на відміну від давньоукраїнської, «украденої» колись Петром I назви «Русь».

Міфообраз Москви формується насамперед через контекстуальний синонімічний ряд цієї лексеми, у якому представлені і слова, і перифрази з різко негативним оцінним значенням: *банда світова, орава убивць, російська імперська чума, облудні визволителі, окупант-смок, барліг Сатани, імперія, натхнення Сатаною, фашизму нового твердиня стара, двоглава імперська змія, імперія печерна, сарана російська, сарана з Росії, путінська орда, путінська стара орда, московські поторочі, Третій Рим, русскій мір, кремлівська Москва, кремлівське кубло*. У наведених прикладах привертають увагу такі аспекти: 1) використання просторічної, грубої, інколи лайливої лексики з різко негативним оцінним значенням; 2) демонізація образу ворога через біблійний образ Сатани; 3) актуалізація російських пропагандистських політичних неоміфів про «Третій Рим» і пізніших про «русскій мір» (вживання варваризму «русскій» ще більше увиразнює негативну оцінку).

Концепт-міфологема Москви категоризується через низку інших образів. Це насамперед портрети українців, які служать її інтересам. Поет бачить образ запроданця в історичній ретроспективі, проєціює його на сучасність, узагальнюючи алетонімом «хахол»: *Ти придивись до них – та це ж хахлів онуки: / Роздвоєний язик, трутизна з рота б'є, / Козацьким прізвищем масковані падлюки, / Пожадливі гроша тремтячі руки, / У нетрях злочинів продажне битіє* [3, с. 56]. У наведеному прикладі вживання варваризму (транслітерація російського «хахол» українськими літерами, що є характерним для Д. Павличка прийомом) замість українського відповідника посилює негативну оцінку образу і вказує на його місце в бінарній опозиції «свій – чужий, ворог». Образ «хахла» розвивається в одній зі строф поеми «Сотенний Спартан», котра містить низку поширених перифрастичних назв запроданця: *Спартане, це не твій народ, це – клони / Перевертнів із п'ятої колони; Це наша рідна кров, але сліпа, / Знетямлена від молота й серпа* [3, с. 105]. У сучасній інтерпретації «запроданець-хахол» конкретизується в двох основних міфообразах, причому основним прийомом змалювання їх також є перифраз. Обидва образи можна назвати сучасними міфологемами: перший із них – образ тітушок: *Не йди туди, не йди, бо це ж і є тітушки – / Землі пустотної диявольські плоди* [3, с. 56]. Павличко

змальовує тітушок як демонізованого ворога, через що можна говорити про міфологічну природу цього образу: *Та ні, це людності спотворені відрости; Це повзаночі злі, приховані ества. / Вони, немов гаддя, безмозке і безкосте; / Як служників своїх зненависті й корости / Сплудила їх на світ загарбницька Москва* [3, с. 56]. Інші перифрази для називання тітушок – *криводушині Путіна холопи, служники кремлівської Москви* – дегуманізують цей образ, вказують на підпорядкування його ворожій силі.

Інший сучасний образ «запроданця-хахла» в аналізованій збірці – це представники спроти «Беркут». Поет змальовує їх дуже узагальнено й різко негативно, уточнюючи в контексті, що будь-які позитивні чи нейтральні асоціації, пов'язані з їхньою назвою, недоречні: *Його піймали беркути – не птахи, / А звірі, помосковщені хахли* [3, с. 35]. Для формування цього образу автор використовує інший негативно маркований в етнічній свідомості українців міфообраз – монголо-татарської орди: *І тоді, мов армія Батия, / «Беркутів» нахлинула орда* [3, с. 20].

Повертаючись до стрижневого у збірці «Вірші з Майдану» міфообразу ворога – Москви, варто встановити способи його концептуалізації як вторинного переосмислення через тропи. Узагальнюючи результати аналізу, констатуємо, що цей міфообраз постає в збірці Павличка як демонічна й хижа істота зі стародавніх міфів та легенд. Цей образ реалізовано через такі тропи: 1) епітети: *хижий, кривавий, лукавий, зажерливий, сторукий*; 2) порівняння: *згубитися, як мор; паща, наче світ, широка; кубляться, немов крилаті змії; глибока, як безодня, імперська Москва*; 3) поширені метафори: *зашморги із людських жил плести; сарана російська впала на луганську сіножать; удави із кремлівського кубла, що пожирають все, що є, до тла*.

Для формування полярного Москві міфообразу України поет використовує, з одного боку, міфологеми давньогрецьких і східних міфів, а також біблійного походження, з іншого – проєкції на знакові події та образи в українській історії (Голодомор, УПА, бандерівці, Богун, Шухевич, Тарас Шевченко, Крути, Хмельницький, Мазепа). Найпродуктивніша для формування міфообразу України є актуалізація трьох давніх міфологем: про фенікса, про Прометея і суголосної їм біблійної міфологеми про Голгофу, розп'яття і воскресіння. Єднає їх мотив загибелі з наступним воскресінням, ідея невмирущості, а в контексті вони часто накладаються: *І затремтить імперія печерна, / І вийде Україна із костра!* [3, с. 48]; *Скільки ще разів нам помирати / Й воскресати на хрестах Москви?* [3, с. 27]; *Отче наш, скажи нам, чи не досить / Наших воскресінь і помирань?* [3, с. 27]; *Королі і царі химеродні, / Й комуністи цьку-*

вали тебе. / Де вони? Та поглянь: хто сьогодні / Твоє серце розкуте довбе? [3, с. 130].

Міфологема України концептуалізується через міфообраз героя, так само невмирущого, як і вона сама, та міфообраз духу свободи. У збірці представлено й узагальнений образ героя, і конкретизовані постаті (на противагу образам-міфологемам ворожого світу Москви, які завжди поет змальовує узагальнено, знеособлено).

Узагальнений образ героя характеризує основна ознака, вона притаманна й конкретним особам – виконання свого обов'язку, святої справи, яка передається від покоління до покоління й вимагає надлюдського напруження духу і фізичних сил. Власне, ця ознака й визначає належність персонажа до героїв: *Не Бог, а чоловік, в котрого є мета, – / Свою вітчизну знять з московського хреста* [3, с. 62].

Стосовно конкретизованих образів героїв простежується певна історична спадкоємність: від титана Прометея, через образи Мазепи, Богуна, Шухевича, героїв Крут, воїнів УПА, до героїв Небесної Сотні: *Зі скелі сходить Прометей при зброї, / У мазепинці, як стрілець УПА, / І пристає до сотні бойової, / І топче ворогів його стопа* [3, с. 53]; *Стріляють в нас тітушки й москалі, / І беркути, хохлів гидотні клони, / Та ми встаєм з козацької землі, / Як Богуну й Шухевича колони* [3, с. 33]; *А так не буде й так не може бути; / Ти муши тричі пережити Крути, / І вийти тричі зі свого куца, / Як Господом запалена свіча!* [3, с. 95]. В останньому з наведених прикладів міфологізація і навіть сакралізація образу героя відбувається завдяки символічному трикратному повторенню дії.

Мотив про героя, який умирає, воскресавши потім в іншій іпостасі, щоб продовжити святу справу, якнайповніше втілюється в новій міфологемі Небесної Сотні. Такий образ формується завдяки алюзіям, реалізованим через непрямі порівняння зі святими (*Кому віддати чудотворні моці / Святих, що не зламалися й на мить* [3, с. 94]), реінкарнацією в їхній особі героїв минулих поколінь (*Та ми не вмирем, нам не потрібні склепи / І надмогильна стрижена трава. / Поміж полків Хмельницького й Мазепи / Ми житимем, як сотня бойова* [3, с. 42]), Божим Провидінням, Божою помстою (*Зійде, як треба, на земні широти, / Могутні, наче Господа стопа* [3, с. 42]) та передріканням майбутнього безсмертя, яке емоційно й оцінно забарвлюється завдяки епітету «святий» (*Нас не ковтне непам'яті безодня, / Згадає Рим, Варшава і Париж – / Їх боронитиме Небесна Сотня, / Як людськості святої дивовиж* [3, с. 42]).

Інший міфообраз, через який утілюється образ України – це дух свободи, який також тлумачиться як щось святе, надзвичайно цінне, що є неодмінним атрибутом героя. Такий образ формується завдя-

ки стилістиці, наближеній до текстів конфесійного стилю, зокрема до жанру пророцтва: *Ти не знатимеш дня, ані ночі, коли / Дух свободи прийде в твоє серце лякливе. / Страх покине твою насторожену плоть, / Сповнить сонце тебе і презирство до смерті* [3, с. 10]. Показово, що свобода в контексті збірки Д. Павличка тлумачиться синонімічно поняттям «істина» і «честь». Ці три поняття (*свобода, істина, честь*) виступають як найвищі цінності, за які герой без жодного вагання ладний покласти своє життя. Відповідно дух свободи – це також дух істини й честі: *А де ж ми будем далі? Бог не любить / До рабства звиклих, німечиних людей, / Дух істини і честі Він голубить, / Але мольби не чує, що плебей / Складає, плачучи, і світом нудить* [3, с. 15].

Місце зіткнення двох ворожих світів – Майдан Свободи. Образ Майдану також міфологізується, оскільки це місце зіткнення антагоністів і протагоністів, міфічне поле бою між добром і злом. Для міфообразу Майдану характерні три основні ознаки, які по-різному актуалізуються мовними засобами: 1) голос Майдану – це голос Бога, спосіб вияву Його небесної волі: *Хай же грає океан в розгоні – / Твій Майдан, як Господа орган!* [3, с. 24] – у наведеному прикладі таке значення реалізується через порівняння; 2) ототожнення Майдану й України: *Наш Майдан – то не пташина згряя, / Що на зиму в Африку летить. / Наш Майдан – то вічна і безкрая / Україна, як небес блакить!* [3, с. 28]; 3) ототожнення Майдану і найвищих людських цінностей, які для українців уособлює Європа: *Європа – волі нашої сурма. / Свобода або смерть на полі бою!* [3, с. 33] – тут можна також виділити авторський фразеологізм, у якому стисло сформульовано основні прагнення Майдану Свободи.

У контексті міфообразу Майдану Свободи Павличко розвінчує політичний неоміф, створений радянською пропагандою, про «два братніх народи». При цьому часто використовуваний стилістичний засіб для розвінчання радянського міфу – лексичний повтор: *Та пам'ятали, пам'ятали / Століття рабської потали / І те, що ви нам – не брати* [3, с. 4]. Поет наголошує, що протистояння між Украї-

ною і Московщиною почалося не на Майдані, воно триває вже кілька століть: *Йде війна! Кремлівська параноя / Невичерпна. Йде сім століть війна* [3, с. 63] – лексичний повтор у наведеному прикладі підсилює експресію вислову й уточнює його зміст. Крім повтору, для розвінчання міфу про «два братніх народи» широко використовується антитеза, в якій протиставляються контекстуальні антоніми: *Але прийдіть під наші брами / І визнайте, що ми братами / Ніколи не були. В ярмо / Ви нас одвічно забивали* [3, с. 7]. Іронія, підсилена оцінним епітетом, також є дієвим засобом розвінчання старого міфу: *І ті часи виводить з мряви, / Як знов ми вірили в лукаве / Братерство москаля й хахла* [3, с. 5]. Поет через порівняння актуалізує історичну пам'ять про одвічну боротьбу між «братніми народами», вдаючись також до сатири: *На Майдан, немов колись на Крути, / Наступає старшобратній мат* [3, с. 28]. Розвінчуючи неоміф «про два братніх народи», Павличко також актуалізує інший, давніший, міф – про різне походження українського та російського етносів, що визначає їхні протилежні ментальності: *Ми з вами не одної віри, / Ми – орачі, а ви – жовіри / З мечем, голодним і страшним* [3, с. 3]. Тобто, актуалізуючи старий міф, поет знову використовує свій улюблений стилістичний прийом – антитезу.

Як показує аналіз збірки «Вірші з Майдану», Д. Павличко не лише емоційно відгукнувся своїм поетичним талантом на актуальні виклики часу. Його метою також були спротив агресивній пропаганді й формування нової української ідентичності, спираючись на історичні, традиційні цінності. При цьому поет використовує весь арсенал стилістичних засобів, притаманних його індивідуальному стилю – повтор, антитезу, іронію й сатиру, оцінні епітети тощо. Обсяг статті дав змогу лише в загальних рисах окреслити основні міфообрази аналізованої збірки та засоби мовної актуалізації їх. Дослідження нових міфологем, їхнього функціонування у мові як художньої літератури, так і засобів масової інформації – це перспективний і актуальний напрям лінгвістичних досліджень загалом та лінгвокогнітології зокрема.

Література

1. Мельник О. Міфологеми в українсько-російському протистоянні 2014 року: мета, спосіб використання та значення для ідеологічно-пропагандистської кампанії у суспільстві (за матеріалами інтернет-простору) / О. Мельник // Інтелігенція і влада. – 2014. – Вип. 31. – С. 118–126.
2. Мороз А. Міфологізація політичних цінностей у контексті президентської кампанії 2010 року / А. Мороз. – URL: <http://www.viche.info/journal/1836/>
3. Павличко Д. Вірші з Майдану / Д. Павличко. – К.: Основи, 2014.
4. Павлюк Л. Знак, символ, міф у масовій комунікації / Л. Павлюк. – Л.: ПАІС, 2006. – С. 89–103.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006.
6. Антологія концептів / под ред. В. Карасика, И. Стернина. – Москва: Гнозис, 2007.
7. Кереньи К. Введение в сущность мифологии / К. Кереньи, Г. К. Юнг // Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов. – Москва, 1997.